

Література:

1. Закревська Я. Казки І. Франка: Мовно-художній аналіз. – К., 1966.
2. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001.
3. Словник української мови: В 11 томах. – К., 1970–1980.
4. Франко І. Лис Микита / За ред. М. Рильського. – Львів, 1973.
5. Франко І. Хто такий “Лис Микита” і відки родом? // Франко І. Лис Микита. – Львів, 1896. – Вид. II.

Галина Скіра (Львів)

Роль терміна в оповіді казки. Термін Франкових казок як перекладознавча проблема

Літературна казка тісно пов'язана із дійсністю, із конкретною історичною епохою і з самим автором, його психологією, біографією. Авторська казка виражає не тільки колективне позасвідоме, а й індивідуальне, авторське. Авторська казка насичена новим змістом, новими героями та проблемами, репрезентує нові ідеї нової доби [1: 76].

Франка цікавила жанрова специфіка творів, які він читав, досліджував і писав. Більшість жанрів І. Франко теоретично осмислював. До таких жанрів належить і казка. У генологічній свідомості І. Франка казка присутня на рівні чужого слова (народні казки, літературні казки інших авторів), на рівні особистої творчої практики та на рівні теоретичних узагальнень [3: 71]. І. Франко дав визначення казки як “оповідання, в якому дійсність перемішана з чудесним елементом, так що цілість являється свобідним виплодом фантазії, без ніякої побічної, церковно-моралізуючої цілі” [3: 71]. Тобто йдеться про відсутність окресленої межі між дійсністю і вимислом.

Серед авторських казок І. Франка є казки про тварин (т. зв. звіриний епос). Казки про тварин з погляду історичного є найдавнішими. Їх виникнення тісно пов'язане з тотемічними віруваннями, культом тварини як покровителя і захисника роду. Головними дійовими особами у цих казках є тварини, однак така казка зображає тварин подібними до людей – звірі товаришують між собою, ходять один до одного в гості, спілкуються, живуть у певному суспільному ладі, мають певні інтереси та інститути захисту цих інтересів. Зокрема, Лев, як відповідно уповноважений громадою інститут *творить звірам суд* у казці “Лис Микита”. У казці “дійсність перемішана з чудесним елементом”, казкова оповідь про пригоди великого сміливця Лиса Микити накладається на структурну модель тогочасного суспільного ладу, а милозвучність та поетичність оповіді охоплює точні вкраплення

із оточуючої дійсності, які в більшості випадків можна класифікувати як терміни чи терміносполуки: Тимчасом в своїй столиці / Цар засів поруч цариці, / Щоб творити звірам суд.

Дослідники сучасної системи літературних жанрів засвідчують факт широкого функціонування термінів у художній літературі, що є ознакою взаємопроникнення понять оточуючого світу, галузі наукового пізнання якого стрімко розвиваються і деталізуються, зі світом літератури. Термінологія, яка є характерною для точних стилів викладу, як-от науковий, наполегливо прокладає собі шлях у світ художньої літератури, і є автори, які ставлять собі за мету точність відображення реальності в художньому викладі [2: 139].

Ця закономірність сучасного життя прослідковується також на матеріалі перекладів. Сучасний перекладач поеми-казки “Лис Микита” – канадієць українського походження Р. Карпішка, юрист-практик за фахом – надає новій осучасненій формі поеми-казці. Будучи адвокатом і, відповідно, мислячи категоріями права, перекладач не міг не побачити казку “Лис Микита” [6] крізь призму фіксованої юридичної процедури розгляду судової справи.

На матеріалі цього перекладу можна простежити низку особливостей, які є характерними для сучасних творів: термінологія пронизує твір художній. При цьому змінюється функція, яку виконують терміни. Художнє висловлювання набуває особливої комунікативної сили, яка виходить за межі семантичного використання мови, що наявне в творах інтелективного характеру. Термін, вжитий у художньому контексті, прагне звільнитися від прецизійності офіційного контексту і реалізувати свої конотативні та стилістичні потенції.

Беручи до уваги той факт, що основне завдання художнього слова – це не повідомлення, а вплив шляхом повідомлення, реалізація певного наміру через повідомлення, варто зауважити, що переклад Р. Карпішки підсилює визначення, що дав казці І. Франко – де дійсність перемішана з чудесним елементом – дійсність в інтерпретації Р. Карпішки стає ближчою до реалій сьогодення, дійсність вербалізується словами сучасності і стає зрозумілою та доступною читачеві.

У тексті казки загалом, якщо споглядати її очима фахівця юриста, відразу вималюється кілька справ. Це цивільна справа розподілу спадщини між спадкоємцями Баранами, де мировим суддею погоджується бути Вовк; це справа кримінальна проти Лиса Микити, де йому висувують обвинувачення у низці порушень і злочинів. Інтерпретація казки для дітей таким словами, можливо, звучить досить незвично, однак саме таке враження справляє прочитання казки в трактуванні Р. Карпішки: “Бачиш, почали свариться, / Ані руш їм поділиться – / *Геометри* в них нема. // *Seems quartet of siblings argue – / None concedes claim – legacy's due! / Site surveyor they've not got*”. Як бачимо, Франкові терміни відтворені у перекладі термінологічно, але, крім того, є елементи, які термінологізуються лише в перекладі, в оригіналі маємо ситуацію, а перекладач подає її юридичну інтерпретацію.

На основі цього перекладу, що вийшов зовсім недавно – у 2002 році, можна зробити кілька спостережень. Р. Карпішка не є професійним перекладачем, це

була перша спроба перекладу. Текст його перекладу можна назвати осучасненим і достатньо “одомашненим”. З іншого боку, він пропонує трактування жанру казки сучасним читачем. Термін стає невід’ємним елементом сучасного спілкування, важливу роль відіграє точність висловлювання і бачення ситуації: “Хоч сам винен за лакомство, / А на мене віроломство, / Злобу й зраду наклепав. / Ну, а думаєш Медвідь / Розібрав усе, як слід, / По закону поступив? // *Falsely blamed me our pact breaking* – / (Though meat fiend’s fault – feast partaking) / *Treason, felony* – each *flaw!* / Think you Bear’d stop hateful *rumour* – / *Evidence weigh*, have sense, humour – / Or *adjudicate by law?*” На цьому прикладі можна побачити, наскільки точним стає бачення ситуації. Тоді як І. Франко вживає слова, які мають або повсякденне, або ж літературне забарвлення: *лакомство, зраду наклепати, поступити по закону*, Р. Карпішка подає термінологічні відповідники елементів юридичної процедури – *falsely blamed, treason, felony, adjudicate by law*.

Юридична система Канади відрізняється від юридичної системи України. Система законів, що її практикують в Україні, належить до романо-германської юридичної сім’ї, тоді як в Канаді практикують закони права англо-саксонської юридичної сім’ї. Основна відмінність полягає у тому, що головним джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт, на основі якого вирішуються справи; тоді як в межах англо-саксонської сім’ї джерелом права є прецедент, тобто попереднє рішення суду у подібній справі: “*Право ж каже* тричі звать / Винного на суд твій, пане // *Law allows three calls ‘fore court. / Precedent* – accused must date know.” Цей приклад показує, що перекладач має бачення справи, яка розглядається відповідно до системи права цільового читача.

Класифікацію функцій термінів у художньому тексті розробила М. Чаковська [5]. За концепцією дослідниці, терміни в художньому тексті можуть виконувати такі функції: 1) терміни, вжиті в прямому номінативному значенні; 2) терміни, вжиті в переносному значенні; 3) терміни, додані (лексикалізовані) для інтерпретації ситуації лише в перекладі; 4) стилістично модифіковані терміни в результаті впливу контексту (терміни з контекстуальними конотаціями); 5) терміни, що набувають адгерентного значення, яке не є характерним для семантичної структури слова; 6) оказіональна нейтралізація термінів завдяки частотному вживанню чи зміні сфери і тональності комунікації; 7) нейтралізація термінологічного значення в контексті, особливо в результаті частотності вживання.

Цю схему можна застосувати до перекладу Р. Карпішки за трьома із названих критеріїв. Більшість термінів у перекладі вжиті в прямому значенні (за винятком термінів, що вжиті в складі ідіом, як-от: *творити звірам суд*): “От тоді то Вовк Неситий / Напосівсь мене здушити, / А з Бурмилом змову мав. / І на суд губерніяльний / За мій задум геніяльний / Перший раз мене *нізвав*. // ‘Twas then when, quite plain – tiffed, Hungry / *Sued* – abused due process – angry; / Bruin bribed – concocted pact: / Called to gubernatorial court – / Seemed sought my thoughts, genial effort – / First invite got in fact. ...” усі терміни в цьому прикладі вжиті у своєму прямому значенні;

це назви юридичних процедур – *sued, abused due process*; назви злочинів – *bribed, concocted pact*; назви інституцій – *gubernatorial court*.

Достатньо численними в перекладі є терміни, лексикалізовані лише в тексті перекладу, яких немає в тексті оригіналу. Ці терміни становлять бачення ситуації юристом. Це називання частин юридичної процедури, які часом імплікуються в тексті оригіналу, а часом і ні. Цікаво, що це робить текст деталізованим і вводить у нього елементи, які термінологізують текст перекладу і віддаляють його від художнього стилю, а наближають до стилю наукових документів: “Хто б смів Лиса *попрікнути*, / *Лапою його діткнути*, / Чи *позаочно хулить* / На такого патріота, – / Тому цар *язик із рота* / *Вурізати* повелить. // *Who'll accuse Fox, libel, slander*, / *Touch with paw, abuse, plan murder* – / *Dare malign behind brave back* – / *From such “patriot” from north, from south*, / *King will tolerate no bad mouth* – / *Animal's tongue off we'll hack!*” Відтак, злочин *попрікнути* трактується як низка термінів – *accuse, libel, slander*, тоді як злочин *лапою його діткнути* – експлікується і доповнюється як *touch with paw, abuse, plan murder*.

Третій критерій класифікації стосується бачення тексту загалом. Тобто йдеться про нейтралізацію термінологічного значення в контексті в результаті частотності вживання. З психологічного погляду досліджено, що частіше вживається слово, то більше воно втрачає свою унікальність звучання.

Інтелективні тексти представляють інформацію в її чистій формі, оскільки слова у них є зазвичай частовживані, однозначні, це лексичні чи синтаксичні кліше, стали вирази, специфічна галузева термінологія, тут текст сприймається на семантичному рівні. Ще однією внутрішньо притаманною рисою інтелективного тексту є подільність, його можна коротко викласти у формі тез, автореферату. Прикладом юридичного інтелективного тексту може бути текст загальний – закон, рішення у справі тощо.

Щодо художніх текстів, то головною їх функцією є функція впливу. Тут текст становить одне нероздільне ціле, а будь-які скорочення чи адаптації міняють інтенцію автора твору. Слова в художньому тексті живуть власним життям, вони можуть набирати нових значень, і реалізувати свій потенціал, виходячи за межі інгерентних значень та слугуючи задумові автора. Аналіз тексту тут проводиться на метасеміотичному рівні (рівні цілого тексту) та на мета-метасеміотичному рівні (на рівні історичної епохи появи тексту). Висловлювання набуває контекстуальної комунікативної сили, що виходить за межі семантичного використання мови.

Поєма-казка “Лис Микита” в перекладі Р. Карпішки є цікавим випадком на межі двох типів тексту. По-перше, юридична термінологія і юридичні тексти за своєю природою можуть бути різноплановими. Деякі з них, наведені вище, представляють суто інтелективний тип тексту. Однак є ще й інший аспект. Одним із принципів ведення цивільної справи є принцип змагальності, що передбачає винятково усну форму функціонування, тобто сторони представляють свої аргументи і ведуть змагання в усній формі. З іншого боку, природа юридичних термінів полягає в їх точності та чіткій позиції, яку вони займають в ієрархії правової термінології.

Розмаїття у функціонуванні юридичної термінології, а також той факт, що казка із цільовою дитячою аудиторією трансформується, вплинуло на те, що із близько тридцяти термінів і терміносполук у Франковому оригіналі, у перекладі з'являються понад дев'яносто. Природа тексту зазнала серйозних змін у перекладі. Кількість юридичних термінів збільшилася майже втричі. В оригіналі терміни гармонійно вплітаються у тканину тексту: юридичні терміни також мають і загальноновживані значення. Окрім того, правова терміносистема в часи І. Франка ще не становила такої чіткої ієрархії, як сучасна. Терміни, які вжито у перекладі, чітко вирізняються на фоні тексту казки, оскільки є маркованими як правові. Вони не мають значень лексики загальноновживаної і взаємопідсилюють один одного. Незважаючи на багатство функціональних потенцій термінів, у аналізованому перекладі вони виконують лише денотативну функцію.

За словами перекладача, це був тактичний хід, який він застосував для зацікавлення цільового читача, а також для того, аби наблизити казку до читача сучасного. Тобто відбулося значне осучаснення тексту перекладу авторської дитячої казки.

Подібною є проблема перекладознавчого аналізу перекладу поеми-казки “Лис Микита” у виконанні А. Гнідзя [7]. Однак тут питання постає ширше і глобальніше. Якщо спробувати детальніше сформулювати його, то звучатиме воно приблизно так: Засоби передачі багатства мови оригіналу та компенсаторні механізми відтворення жанрово-стильових та діалектно-ідіолектних ознак твору оригіналу. Проблема полягає в тому, що перекладач, відтворивши віршову форму і римування оригіналу, зробив текст перекладу надзвичайно насиченим і густим. Густиоту і насиченість тексту можна вимірювати за такими критеріями, як загальна стильова забарвленість тексту перекладу, яка набирає високого стильового звучання, майже дослівна, чи радше, поідейна, вірність оригіналові, а також багатство і розмаїття термінів – близько 350 термінів із різних галузей.

Одну з найбільших груп серед термінів становлять юридичні, що не дивно, оскільки казка “Лис Микита” – це, фактично, позов до суду і розгляд справи. Таких термінів у перекладі 34, які належать до сучасного юридичного лексикону англійської правової терміносистеми. На відміну від перекладу Р. Карпішки, переклад А. Гнідзя, з цього погляду є адекватнішим. Хоча він і був виконаний дещо раніше – у 1976 році, однак цей часовий відтинок між перекладами не є настільки вагомим, щоб можна було говорити про суттєві зміни в англійській правничій термінології, оскільки і американська і британська правові системи сформувалися набагато давніше – принаймні за півстоліття до виходу перекладу А. Гнідзя.

Проведення такої паралелі між перекладами є важливим з кількох причин. Передусім згадок різних юридичних моментів у казці є справді досить багато. Також варто пам'ятати про жанрову належність твору, про те, що вона є авторською, і вже понад століття побутує в культурі оригіналу, хоч і написана за світовими мандрівними мотивами. Підхід А. Гнідзя, здається, відображає його усвідомлення всіх цих чинників.

Юридичні терміни, які він використовує, можна назвати нейтральними, а не ультрасучасними, як у Р. Карпішки, – *guilty; voice an objection; to annul trial; it's a royal right to pardon; legacy; thievery*; хоча натрапляємо і на відносно нові поняття *subpoena; larceny; ransom*. Окрім цього, спостерігається намагання перекладача вживати терміни, чи їх популярні відповідники, які зараз в англійській мові асоціюються радше із застарілими словами, ніж власне юридичними термінами. Часто це запозичення в англійській мові і належать вони до науково-книжного реєстру *causation; calumniate; perfidy; gallows; gibbet; defamation; strangulation; transgression; incapacitate; opine*. Введення таких термінів у тканину тексту дає читачеві відчуття давнини і піднесеності викладу.

Інша група термінів, яка є чи не найчисельнішою, – це латинські слова варваризми *in toto; vitae tedium; terra firma; quid pro quo; pro forma*; це також слова, які були запозичені з латини і донині зберегли ознаки запозичення – наприклад, закінчення *-um, -us, -a: encomium; onus; cranium; persona*. Також це терміни, які сформовані від латинських основ *ovine patriot* – овечий патріот; тут натрапляємо і на ранні французькі запозичення з подібними стильовими ознаками *avoidance; credence; inception; suasion*. Стиль викладу перекладача дуже офіційний, і не лише через вживання термінів. Сама манера висловлювання перекладача манірна і часто метафоризована: *I possessed a piece of sausage; to harbour an honoured guest; shed tears in great profusion; without legal ceremony; salutary wishes; to return victorious; to your life now bid adieu; I'm beyond consolation*.

Трапляються в перекладі архаїчні граматичні форми та поетичні терміни. Це такі слова, як *hither; thither; sans; garner; dolor; trepidation; luck's puissance; post-prendial silence*. Цікаво зауважити, що такі форми, а також латинізми, окрім служіння загальній ідеї перекладу, часто вжиті для досягнення певного стилістичного ефекту: в основному їх вживає у своєму мовленні Лис, і робить це з певною метою. Будучи звіром хитрим і впевненим у тому, що з усякої ситуації є вихід, він досконало володіє і вміло користується мовою, а зокрема мистецтвом підлабузництва. Наприклад, Лис на шибениці, і з петлею на шиї вмовляє Лева задовільнити його останнє бажання: “Our Monarch, I implore *Thee / That Thou* condescend to grant me / A traditional request”. Або ж інший приклад. Фінальний вирішальний бій між Вовком і Лисом. Незважаючи на спокій і ґрунтовну підготовку Лиса не без допомоги Мавпи Фрузі, Вовкові все-таки вдається успішно атакувати Лиса першим – він хапає Лиса зубами за ногу. Лис, бачачи близькість небезпеки, вдається до знайомої зброї – лестоців, виправдано розраховуючи на марнославство Вовка: “My dear uncle, *Deus tecum! / Aren't we kin, from the same phyllum? / Uncle, why this sudden wrath? / Just how seemly is a bellum / When the Fox fights his amicum / Lupum, like some scum, to death?*”. І що ж – прийом спрацьовує. Перекладач свідомо використовує пошанні форми звертання, які так милують вухо Вовка, адже він так пишається тим, що навчався в гімназіях і академіях *років аж п'ять*.

На противагу достатній насиченості тексту та його інтелективній спрямованості, простежуємо також легкість та іскристий гумор перекладу, часто більшою мірою

проявлений у перекладі, ніж в оригіналі, такий собі стилістичний оксиморон. Так, очі Вовка перед поединком з Лисом Микитою – *fluorescent eyes*, коли Мавпа Фрузя готує Лиса до битви, вона каже: *sit down, stretch your corporation, and forget about the rest*, де *corporation* – черево, живіт. Для гумористичного ефекту автор часто задіює медичні терміни. Так слова Лиса до Ведмедя – *Ву втомилась, ви без духа* – перекладені як *you have labored respiration*. А своє лоша Шкапа називає *marketable*.

Очевидно, для експлікації жанрово-стилістичної домінанти казки, перекладач вводить у свій текст деякі терміни, що стосуються королівського двору та королівської влади, наприклад, *court machinations, retinue, minion, bask in king's grace*.

Серйозними і тому несподіваними у тексті перекладу казки є вживання військових термінів. Це, звичайно, сприяє гумористичному ефекту. Скажімо, ну зовсім весело уявити собі *cohorts of animals* – війська, дивізії звірів; однак також у багатьох випадках це сприяє осучасненню перекладу і виведенню його далеко за межі жанру казки, як-от у прикладах, *mobilization of animals; warfare; warpath; reconnoiter; camouflage*.

Найчисельнішою, мабуть, через свою збірність і розмаїття є остання група. Тут знаходимо такі сучасні поняття, як *know-how, news item*, поруч із реаліями рельєфних особливостей *prairie*, метафорами зі сфери автосвіту – *highway, manoeuvre*, посиленнями на світові релігії – *karma, sextoncy*, сучасними та історичними грошовими одиницями – *piaster, ducat*, історичними реаліями – *libber* (в США – прихильник руху жінок за свої права), *anchorite, baksheesh* (з перської, бакшиш, хабар), *Caesar* – звертання до повелителя, *Wiener Schnitzel* – страва з австрійської кухні, екзотизми – *basta*.

Переклад А. Гнідзя справді цікавий, всеохопний, відображає багаті фонові знання перекладача, за стилем нагадує самого І. Франка, передає глобальність мислення. Якщо ж вдатися до перекладацьких категорій оцінки, то переклад можна назвати вмілим, адже перекладацтво – це в першу чергу ремесло і майстерність, а вже на вищих щаблях досконалості – співтворчість. Переклад можна назвати вдалим і тому, що передає Франків дух в англійському одязі. Переклад адекватний, бо передає одну з головних ідей автора – висміювання недосконалості тогочасного суспільного ладу.

З іншого боку, переклад звучить як стильова адаптація на дорослу аудиторію, оскільки справляє враження такого твору, який спрямований на інтелектуального читача, що здатен оцінити дотепність вислову, а також на читача терплячого, оскільки висока частотність термінів, їх належність до чисельних сфер людського досвіду спричиняються до неодноразового звертання до словника. Тим не менше, попри всі труднощі читання переклад дає неабияке естетичне задоволення.

На матеріалі двох проаналізованих перекладів можна зробити висновок, що використання термінів у перекладі може бути елементом перекладацької стратегії, а може слугувати механізмом осучаснення перекладу, одомашнення перекладу, його наближення до цільової читацької аудиторії, як і компенсаторним механізмом для відтворення певних особливостей оригіналу.

Література:

1. Брауде Л. Скандинавская литературная сказка. – Москва, 1979.
2. Науково-технічний прогрес і мова. – К., 1978.
3. Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). – Львів, 2005.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1979. – Т. 4.
5. Чаковская М. Текст как сообщение и воздействие. – Москва, 1996.
6. Fox Mykyta. Verses in free translation / From Ivan Franko's Ukrainian Classic "Lys Mykyta" by R. Karpishka, illustr. by E. Kozak. – Lviv, Ukraine; Montreal, Canada, 2002.
7. Ivan Franko: Moses and other poems / Tr-ted from Ukr. by A. Hnidj. – N.-Y., 1986.

Ірина Стукало (Львів)

Варіантні відмінкові форми іменників у поетичних творах Івана Франка

Українська мова з її говірками багата на варіантні форми, що з різних причин як внутрі-, так і позамовного характеру знаходять або знаходили в минулому неоднакове відображення в різних стилях (жанрах) літературної мови [11: 70].

Використання фонетичних чи морфологічних варіантів надає мові милозвучності (евфонії) – важливої ознаки художньої літератури й особливо поезії. Широку дорогу варіантним формам у поезію відкриває віршування – необхідність дотримуватися відповідного ритму й рими. Через ці віршування поети можуть свідомо відходити від уже усталених і загальноприйнятих норм або ж ширше й різноманітніше користуватися варіантними формами, частина яких уже вийшла чи майже вийшла з ужитку у прозовій мові, ставши нормою мови поетичної.

Частина фонетичних та морфологічних варіантів несе стилістичне навантаження – є одним із важливих засобів мовної індивідуалізації або, рідше, типізації персонажів, відтворення місцевого чи історичного колориту, що притаманне художнім творам [11: 70].

У поезії І. Франка можна помітити вільне вживання численних варіантних флексій слів. Лише на перший погляд здається, ніби в цьому допущена якась помилка, а добір їх необґрунтований. Через те деякі дослідники вважають, що не варто надавати проблемі варіантності якогось значення¹, і оминають це явище. Однак таке ставлення до варіантних флективних явищ – це відсутність поглибленого аналізу художніх якостей мови, а також поверхневий підхід, який не дає змоги розглянути тонкі факти у тканині поетичного контексту.

Використання морфологічних варіантів у поезії великого майстра художнього слова І. Франка ставить перед нами завдання визначити їх місце в поетичних творах,

¹ Думка В. Ільїна у кн.: Курс історії української літературної мови. – К., 1958. – Т. 1. – С. 235.